
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XX (2023), №2
s. 51-59
doi: 10.36121/ekhvalkov.20.2023.2.051

Evgeny Khvalkov
ORCID 0000-0003-3688-7638
(Chandigarh University)

Mieszkańcy Europy Środkowej w koloniach Genui nad Morzem Czarnym w zmieniających się realiach politycznych w latach 1400-1475

Streszczenie: XV wiek był czasem wojen i niepokojów, przedsięwzięć handlowych i wielkich strat, intryg i masakr, katolickich misjonarzy i zakonów rycerskich, soborów katolickich i unii kościelnych, wewnętrznej walki elit politycznych w Genui, udanego muzułmańskiego dżihadu i nieudanych prób ostatnich krucjat. Jedną z konsekwencji tych zmian był utrudniony dostęp do kolonii czarnomorskich dla ludzi wywodzących się z Włoch i Europy Zachodniej; jednocześnie jednak właśnie w tym okresie przybywa tam osób z Europy Środkowo-Wschodniej. Do najważniejszych źródeł dotyczących struktury etnicznej i religijnej genueńskiej Kaffy, a także migracji do tego miasta, należą dokumenty finansowe, które stanowią główne źródło niniejszego opracowania. Księgi publiczne gminy Kaffa nazywano *massariae*, a urzędników odpowiedzialnych za te księgi nazywano *massarii*. Każdego roku z Genui do Kaffy wysyłano dwóch *massarii*, wraz z nowym konsulem, do pracy w kolonii jako głównych księgowych, a ich *massariae* odzwierciedlały w systemie podwójnego wpisu wszystkie transakcje, w które w ten lub inny sposób zaangażowana była administracja gminy Kaffa. Kolonie genueńskie nad Morzem Czarnym przeżywały znaczne trudności w obliczu zagrożenia tatarskiego, a zwłaszcza otomańskiego przez cały XV wiek, szczególnie po upadku Konstantynopola i zamknięciu Bosforu. W XV wieku Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie stały się ważnymi aktorami politycznymi na obszarze Europy Wschodniej, a także w północnej części Morza Czarnego, gdzie znajdowały się kolonie genueńskie. Te zmiany ustrojowe, którym towarzyszyły wydarzenia z 1453 r., wraz z zamknięciem cieśnin i rosnącą trudnością transportu morskiego, zwiększyły znaczenie szlaków lądowych z Morza Śródziemnego do Morza Czarnego przez Europę Środkową i Wschodnią oraz w szczególności przez Polskę. Spowodowało to napływ ludności polskiej do Kaffy, co doskonale można prześledzić na podstawie archiwalnych dokumentów Genui z lat 1453-1475.

Słowa kluczowe: Genua, Kaffa, Morze Czarne, kolonie, migranci, migracje, podbój osmański, *massariae*, Królestwo Polskie, Wielkie Księstwo Litewskie, Europa Środkowa, Europa Wschodnia.

Inhabitants of Central Europe in the colonies of Genoa on the Black Sea in the changing political realities in the years 1400-1475

Annotation: The fifteenth century was a time of wars and unrest, commercial ventures and great losses, intrigues and massacres, Catholic missionaries and military orders, Catholic church councils and unions of churches, internal struggle between the political elites in Genoa, successful Muslim jihad, and failed attempts at the last crusades of Latin Christendom. Among the consequences of these changes were the difficulties experienced in accessing the Black Sea colonies for people from Italy and Western Europe; at the same time, however, it is during this period that newcomers from Central and Eastern Europe are arriving in bigger numbers. The most important sources on the ethnic and religious structure of Genoese Caffa, as well as migration to the city, are the financial documents, which are the main source of this study. The public books of accounts of Caffa were called *massariae*, and the annual officials responsible for these books were called *massarii*. Each year, two *massarii* were sent from Genoa to Caffa, along with a new consul, to work in the colony as chief accountants, and their *massariae* reflected in the double-entry bookkeeping system all financial transactions in which the administration of Caffa commune was involved. The Genoese colonies on the Black Sea experienced considerable difficulties in the face of the Tatars and especially Ottoman menace throughout the fifteenth century, especially after the fall of Constantinople and the closure of the Bosphorus. In the fifteenth century, the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania became important political actors in the area of Eastern Europe, as well as in the northern part of the Black Sea, where the Genoese colonies were located. These systemic changes, accompanied by the events of 1453, along with the closure of the Straits and the increasing difficulty of maritime transport, increased the importance of the land routes from the Mediterranean to the Black Sea through Central and Eastern Europe and Poland in particular. This caused an influx of Polish people to Caffa, which can be perfectly traced based on the archival documents of Genoa from 1453-1475. **Keywords:** Genoa, Caffa, Black Sea, colonies, migrants, migration, Ottoman conquest, *massariae*, Kingdom of Poland, Grand Duchy of Lithuania, Central Europe, Eastern Europe.

W XV wieku układ sił w rejonie Morza Czarnego zmienił się pod wpływem takich czynników jak ekspansja osmańska na Bałkanach i w Azji Mniejszej, agonia Cesarstwa Bizantyjskiego, upadek Złotej Ordy i towarzyszące mu walki wewnętrzne na stepie, zagrożenie na lewantyńskich szlakach handlowych, a także skutki wielkiego kryzysu XIV wieku¹. Zmiany polityczne spowodowane ekspansją osmańską dotknęły w szczególności włoskich kolonii zamorskich, na czele z Kaffą². Był to czas wojen i niepokoїв, przedsięwzięć handlowych i wielkich strat, intryg i masakr, katolickich misjonarzy i zakonów rycerskich, soborów katolickich i unii kościelnych, wewnętrznej walki elit politycznych w Genui i – w znacznie mniejszym stopniu – Wenecji, postępów muzułmańskiego dżihadu i nieudanych prób ostatnich krucjat. Jedną z konsekwencji tych zmian był utrudniony dostęp do kolonii czarnomorskich dla ludzi wywodzących się z Włoch i Europy Zachodniej. Jednocześnie jednak właśnie w tym okresie przybywa tam osób z Europy Środkowo-Wschodniej.

¹ F. Thiriet, *La Romanie vénitienne au moyen âge*, Paris 1959, p. 141.

² Zob.: E. Khvalkov, *The colonies of Genoa in the Black Sea region: evolution and transformation*, New York - London 2018, pp. 394 – 414. R. Hryszko, *Z Genui nad Morze Czarne*, Kraków 2004. P. K. Gąsiorczyk, *Śródziemnomorska przestrzeń transportowa i komunikacyjna w aspekcie angielskiej obecności na Morzu Śródziemnym w latach 1453-1538*, (praca doktorska), Kraków 2018.

Do najważniejszych źródeł dotyczących struktury etnicznej i religijnej genueńskiej Kaffy, a także migracji do tego miasta, należą dokumenty finansowe, które stanowią główne źródło niniejszego opracowania. Księgi publiczne gminy Kaffa nazywano *massariae*, a urzędników odpowiedzialnych za te księgi nazywano *massarii*. Każdego roku z Genui do Kaffy wysyłano dwóch *massarii*, wraz z nowym konsulem, do pracy w kolonii jako głównych księgowych (musieli również sprawdzać pracę swoich poprzedników), a ich *massariae* odzwierciedlały, w systemie podwójnego wpisu, wszystkie transakcje, w które w ten lub inny sposób zaangażowana była administracja gminy Kaffa. Po wygaśnięciu kadencji *massarii* musieli wysłać duplikaty swoich ksiąg do księgowości i kontroli Genui (podczas gdy oryginały pozostały w Kaffie). Dzięki temu systemowi przejrzystości administracyjnej mamy teraz zachowane kopie *massariae*, mimo że oryginały przechowywane w Kaffie zostały prawdopodobnie zniszczone podczas podboju osmańskiego w 1475 roku³. *Caffae Massariae* są przechowywane w Departamencie Archiwów Banku św. Jerzego⁴, chociaż niektóre z nich są przechowywane w archiwum oddzielnie od reszty⁵. Często podkreślano wiarygodność tych źródeł, ale do tej pory były one słabo zbadane. Warto podkreślić, że te źródła seryjne są szczegółowe, uporządkowane logicznie, spójne oraz łatwo poddają się analizie statystycznej⁶. Niemniej jednak większość *massariae* do tej pory pozostawała jedynie dodatkowym źródłem dla badaczy, mimo że przewyższają one inne źródła z genueńskiego Kaffy bogactwem treści. Ponadto, ponieważ jest to źródło seryjne, umożliwia analizę statystyczną⁷. Zachowane księgi obejmują następujące lata: 1374, 1381, 1410, 1420-I (zawiera również zapisy dla 1441, 1458 i 1470–1471), 1420-II, 1422, 1423, 1424 (zawiera również zapisy z lat 1420–1421), 1441, 1446-II, 1454, 1455, 1456-I, 1456-II, 1458-I, 1461. *Massaria* spisane są po łacinie, z dość dużą różnorodnością typowych i indywidualnych skrótów, co często utrudnia ich odczytanie. W Rosji szereg swoich prac na materiale z *massarii* oparł S.P.

³ С.П. Карпов, *Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII-XV вв.: Проблемы торговли*, Москва 1990, с. 9-10. А.Л. Пономарев, *Население и территория Каффы по данным массарии – бухгалтерской книги казначейства за 1381 – 1382 гг.*, Причерноморье в средние века 4 (2000), с. 319-320.

⁴ Archivio di Stato di Genova [dalej jako: ASG], San Giorgio [dalej jako: SG], Massaria Caffae [dalej jako: MC], ad annum 1374, 1381, 1410, 1420-I (zawierają także wpisy z lat 1441, 1458, oraz 1470 - 1471), 1420-II, 1422, 1423, 1424 (zawierają także wpisy z lat 1420 - 1421), 1441, 1446-II, 1454, 1455, 1456-I, 1456-II, 1458-I, 1461. O *massariach* patrz: G. G. Musso, *Note d'archivio sulla "Massaria" di Caffa*, "Studi Genuensi" 5 (1964-65), p. 62-98; idem, *Note d'Archivio sul Banco di San Giorgio*, Atti della Società Ligure di Storia Patria (1964), p. 292-302; M. Balard, *La Romanie génoise*, Genoa - Rome 1978; A. Agosto, *Orientamento sulle fonti documentarie dell'Archivio di Stato di Genova per la storia dei Genovesi nella Russia meridionale*, [w:] *Cinquant'anni di storiografia italiana e sovietica. Gli insediamenti genovesi nel Mar Nero*, Genoa 1982, p. 352-379; G. Pistarino, *I Gin dell'Oltremare*, Genoa 1988, p. 42-43. А.Л. Пономарев, *Территория и население генуэзской Каффы по данным бухгалтерской книги – массарии казначейства за 1381–1382 гг.*, „Причерноморье в средние века” 4 (200), с. 317–443, idem, *Путеводитель по рукописи массарии Каффы 1374 г. Liber massariae Caffae tempore regiminis egregii viri domini Iulliani de Castro consulis Caffae MCCCLXXIV nunc indicatus et a pluribus mendis purgatus*, „Причерноморье в средние века” 6 (2005), с. 43-138.

⁵ ASG, SG, MC 1386 (zawiera także wpisy z roku 1387); ASG, SG, Compera Medii pro centenario Caffae 1428 - 1429, f. 1r - 207 r (fragmenty MC z l. 1424 - 1426).

⁶ E. Khvalkov, *The colonies of Genoa in the Black Sea region: evolution and transformation*, New York - London 2018, pp. 31 - 34.

⁷ А. Л. Пономарев, *Население и территория генуэзской Каффы по данным бухгалтерской книги – массарии казначейства за 1381 – 1382 гг.*, „Причерноморье в средние века” 4 (2000), с. 317.

Karpow⁸. Natomiast A.L. Ponomarjew przeprowadził dokładne badania nad *massaria* z 1381 roku, kompilując szczegółową bazę danych w MS Excel i stosując metody statystyczne w celu rozwiązania szeregu problemów metodologicznych, m.in. obliczając populację miejską Kaffy⁹, i sporządzając katalog z indeksem nazwisk i terminów zawartych w tej *massarii*¹⁰. Jego owocna praca w dużej mierze położyła podwaliny metodologiczne pod obecne badania nad tą kategorią źródeł. Obecnie *massariae* za lata 1374, 1381, 1424 są dostępne na stronie internetowej Wydziału Historycznego Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego¹¹. Na ich podstawie możemy oczywiście także zrekonstruować dochody i wydatki administracji. Zawierają one także niezwykle cenne dane dotyczące historii gospodarczej tego miasta. Najciekawsze jest jednak poszukiwanie danych dotyczących interakcji społecznych, kulturowych, religijnych, etnicznych i zawodowych¹². *Massariae* są niewątpliwie niezwykle wszechstronnym i wartościowym źródłem, ale ich badanie wiąże się jednak z dwoma wspomnianymi już trudnościami. Opracowanie wszystkich ksiąg i skompilowanie bazy danych dla całego zbioru stanowi zadanie niezwykle czasochłonne. W związku z tym, w niniejszej pracy ograniczyłem się do wyboru źródeł.

Zaproponowałem podzielenie periodyzacji historii Kaffy na trzy okresy, dla których cezury stanowią dwa najważniejsze punkty zwrotne w dziejach miasta:

1. od początków do roku 1380
2. lata 1380-1453
3. lata 1453-1475.

Zgodnie z tą periodyzacją zdecydowałem się na wybór trzech *massariae*, oddzielonych od siebie okresami około czterdziestu lat (średnia długość życia jednego pokolenia): z lat 80. XIV wieku, a także z lat 20. i 60 następnego stulecia, w celu porównania danych i uchwycenia dynamiki zmian. Wybór ten jest uzasadniony metodologicznie, ponieważż te trzy okresy reprezentują różne epoki w historii Kaffy.

1. Caffae Massaria 1381 jest najbardziej znaną i zbadaną. Koniec XIV wieku stanowi schyłek „złotego wieku” handlu ze Wschodem i kryzysu gospodarki europejskiej. Jednocześnie jednak jest to także era kształtowania się genueńskiego systemu kolonialnego na Morzu Czarnym. Massaria z 1381 roku została szczegółowo zbadana przez A.L. Ponomarjewa i stanowi jedną z dwóch pierwszych zachowanych Massarii (1374 i 1381). Praca Ponomarjewa proponuje nam ponadto model badawczy, który można zastosować także do badań nad pozostałymi *massaria*. *Massaria 1381* przedstawia spo-

⁸ С.П. Карпов, *Работоторговля в Южном Причерноморье в первой половине XV в. (преимущественно по данным массарий Каффы)*, „Византийский временник” 46 (1986), с. 139-145; idem, *Налогообложение итальянской торговли и объем товарооборота в городах Южного и Юго-Восточного Причерноморья (XIV - середина XV в.)*, „Византийский временник” 47 (1986), с. 17-23; idem, *Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII-XV вв.: Проблемы торговли*, Москва 1990.

⁹ А.Л. Пономарев, *Население и территория Каффы по данным массарии - бухгалтерской книги казначейства за 1381 - 1382 гг.*, „Причерноморье в средние века” 4 (2000), с. 317-443.

¹⁰ А.Л. Пономарев, *Путеводитель по рукописи массарии Каффы 1374 г. Liber massariae Caffae tempore regiminis egregii viri domini Iulliani de Castro consulis Caffae MCCCLXXIV nunc indicatus et a pluribus mendis purgatus*, „Причерноморье в средние века” 6 (2005), с. 43-138.

¹¹ Zob.: <http://hist.msu.ru/departments/8823/projects/MC1374/>

¹² E. Khvalkov, *The colonies of Genoa in the Black Sea region: evolution and transformation*. New York - London 2018, pp. 31 - 34.

łeczeństwo Kaffy w trakcie formowania się genueńskiej kolonialnej domeny terytorialnej w latach 1370-1380 - *równoległe z kryzysem XIV wieku i upadkiem handlu na Wielkim Jedwabnym Szlaku oraz handlu z Azją Środkową i Wschodnią*, w okresie wzrostu znaczenia powiązań handlowych w obrębie Morza Czarnego i w Europie Wschodniej oraz wzrostu eksportu towarów lokalnych do Europy Zachodniej, który przewyższył handel *sottili* towarami wschodnimi.

2. Caffae Massaria 1423 została sporządzona w pierwszej połowie XV wieku. W tym okresie doszło do przewyciężenia skutków kryzysu drugiej połowy poprzedniego stulecia, po bitwie pod Ankarą (20 lipca 1402 r.), która odłożyła w czasie ekspansję osmańską i upadek Bizancjum. Zapoczątkowało to epokę względnej stabilizacji, w którą wpisały się strukturalne przemiany genueńskiego handlu czarnomorskiego i roli w nim Kaffy. To także okres rozwoju cech charakterystycznych i ostatecznego przekształcenia dawnej sieci tranzytowych placówek handlowych w ramach systemu handlu daleko-siężnego, skupionego wokół Jedwabnego Szlaku, w jednostkę kolonialną o względnej autonomii gospodarczej od Genui, de facto niepodległości od tatarskich władców Krymu i dominującą rolę towarów lokalnych w handlu.

3. Caffae Massaria 1461 została sporządzona w ostatnim okresie genueńskiej Kaffy w latach 1453-1475, odzwierciedla stan po upadku Konstantynopola i przeniesieniu administracji Kaffy i większości innych kolonii do Banku św. Jerzego w 1475 r. Okres ten charakteryzował się głównie zagrożeniem podboju osmańskiego i rosnącymi trudnościami w komunikacji między koloniami a metropolią.

Ważnym zagadnieniem ostatniego okresu istnienia kolonii genueńskich w rejonie Morza Czarnego, a wyraźnie związanym z podbojem Konstantynopola przez Osmanów, jest zmiana struktury migracji łacińskiej (rzymskokatolickiej) do Kaffy, której dynamikę można prześledzić na podstawie niepublikowanych źródeł archiwalnych znajdujących się w Genui¹³. Po roku 1453, wyraźnie zaznacza się w demografii Kaffy gwałtowny wzrost liczby ludności pochodzącej z Europy Środkowo-Wschodniej. Niektórzy przybywali z ziem, które tradycyjnie były źródłem migracji do miasta, inni wywodzili się z kierunków, które były pod tym względem zupełnie nowe, niespotykane wcześniej w tym mieście. Do grupy „tradycyjnych” kierunków imigracji należały m.in. Wołoszczyzna i Mołdawia – ludzie opisani jako *geticus* lub *gethicus*, co jest archaicznym określeniem dla Wołochów¹⁴ (na przykład w *Massaria Caffae* 1461 jest wzmianka o pewnym *Asaus geticus*, który był *orguxius Caffe*¹⁵. Niektórzy uczeni uważali nawet, że tacy przybysze byli zorganizowani w odrębną społeczność¹⁶.

Wychodzący z Wołoszczyzny i Mołdawii na pewno byli obecni w Kaffie. Niemniej jednak od czasu do czasu znajdujemy osoby określane *geticus* lub *gethicus*, co jest starożytnym określeniem ludzi wyłącznie z Wołoszczyzny¹⁷. Tak więc Wołosi byli częś-

¹³ E. Khvalkov, *The colonies of Genoa in the Black Sea region: evolution and transformation*, New York - London 2018, pp. 213 - 228.

¹⁴ Patrz: «...Velachie sive ex Geticorum...». A. Airdali, *Studi e documenti su Genova e l'Oltremare*, No. 19, p. 292.

¹⁵ ASG, SG, MC 1461, 139r, 139r bis, 307r, 312r, 175r, 409r koniec / 406v reg.

¹⁶ S. Andreescu, *Trois actes des Archives de Gênes concernant l'histoire de la Mer Noire au XVe siècle*, «Revue des études sud-est européennes» 21/1 (1983), p. 31-32.

¹⁷ Patrz: «...Velachie sive ex Geticorum...» - A. Airdali, *Studi e documenti su Genova e l'Oltremare*, No. 19, p. 292.

cią populacji Kaffy. Potrzeba dalszych badań dla precyzyjniejszego rozróżnienia w tym względzie. Jestem skłonny zgodzić się jednak z Ponomarjewem, że Wołosi byli częścią populacji Kaffy. Jak wspomniałem, niektórzy uczeni uważali, że ludzie z Wołoszczyzny i Mołdawii byli zorganizowani w odrębną społeczność¹⁸. To ostatnie przekonanie jest jednak mało prawdopodobne, ponieważ Wołosi jako prawosławni o tradycji bizantyjskiej naturalnie stanowili część społeczności greckiej i mogliby być opisani jako Grecy, jak każdy inny lud prawosławny.

Inną „tradycyjną” grupę stanowili Węgrzy. Już pod koniec XIII wieku w Kaffie znajdujemy Węgra o imieniu Mairora (być może wyzwolonego niewolnika), o którym wspomniano w kontekście jego testamentu¹⁹. Węgierscy franciszkanie byli zaangażowani w kafferńską misję lacińską, a także pośredniczyli w stosunkach dyplomatycznych między królami węgierskimi a chanami tatarskimi²⁰. Dwóch Węgrów wspomniano także w *Massaria Caffae* z lat 1381–1382²¹. Od czasu do czasu odnajdujemy w źródłach także węgierskich niewolników²². Niewolnicy nie stanowili jednak większości Węgrów w piętnastowiecznej Kaffie, a ilość Węgrów w koloniach genueńskich znacząco wzrosła po 1453 roku. Tak więc w 1423 r. znajdujemy dwóch z nich: byłego *socius Samastri Mihály* z Budy²³ i *Unicus* z Budy²⁴. Jednak w 1461 r. jest już co najmniej osiem osób z królestwa węgierskiego, chociaż nie wszyscy byli etnicznymi Węgrami i wszyscy byli żołnierzami: Ferenc²⁵, Mátyás²⁶, Raddus²⁷, Jakab²⁸, inny Jakab²⁹. Ponadto trzech z nich byli z całą pewnością wyznania prawosławnego, zaś dwie z nich to Serbowie: Stancho (tj. Stanisław) z Belgradu³⁰ i kowal Stoycha (i.e. Stoyan) z Belgradu³¹. Jedna osoba mogła być Serbem lub Wołochem - Dymitr³². Nagły wzrost ilości Węgrów w Kaffie po 1453 r. był więc bezpośrednio związany napływem najemników.

Co ciekawe, po 1453 roku w Kaffa można zaobserwować znaczny napływ, nieznanych wcześniej w tym rejonie, Polaków. Przypadek Polaków jest w pewnym sensie podobny do przypadku Węgrów i Czechów. Nie występują oni we wcześniejszych źródłach - sprzed XV wieku, i prawdopodobnie nie są często spotykani przed 1453 r., a pojawiają się w większej liczbie po oblężeniu Konstantynopola. Przynajmniej w 1423 r. nie ma Polaków.

¹⁸ S. Andreescu, *Trois actes des Archives de Gênes concernant l'histoire de la Mer Noire au XVe siècle*, «Revue des études sud-est européennes» 21/1 (1983), p. 31-32.

¹⁹ *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281-1290)*, ed. G. Brătianu, Bucharest 1927), p. 267-268.

²⁰ L. Tardy, *Kaukázusi magyar tükör. Magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1848-ig.*, Budapest 1988, p. 47-48.

²¹ A. Л. Пономарев, *Население и территория Каффы по данным массарии – бухгалтерской книги казначейства за 1381 – 1382 гг.*, „Причерноморье в средние века” 4 (2000), с. 356–357.

²² M. Balard, *La Romanie génoise*, Genoa - Rome 1978, p. 291.; L. Tardy, *Kaukázusi magyar tükör. Magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1848-ig.*, Budapest 1988, p. 47–48.

²³ ASG, SG, MC 1423, 42r, 156v.

²⁴ ASG, SG, MC 1423, 231r.

²⁵ ASG, SG, MC 1461, 72v, 163v, 174v, 181r, 250r, 286v, 408v koniec/407r reg.

²⁶ ASG, SG, MC 1461, 165r, 175r, 287v, 241v, 278v, 407r koniec/408v reg.

²⁷ ASG, SG, MC 1461, 45r, 175r, 283r, 287v, 409r koniec/406v reg.

²⁸ ASG, SG, MC 1461, 163v, 164v, 175v, 374v, 377r, 382r, 410r koniec/405v reg.

²⁹ ASG, SG, MC 1461, 44r.

³⁰ ASG, SG, MC 1461, 75r, 175v, 365r, 366r, 407v koniec/408r reg, 407v koniec/408r reg bis.

³¹ ASG, SG, MC 1461, 75r, 175v, 365r, 366r.

³² ASG, SG, MC 1461, 75r, 175r, 181r, 308v, 312r, 409r koniec/406v reg.

Jednak w 1461 r. sytuacja zmienia się całkowicie: aż osiem osób określa się mianem „de Polonia”, wszyscy to żołnierze: Grzegorz z Lublina³³, Andrzej³⁴, Jan³⁵, Mateusz³⁶, Michał z Przemyśla³⁷, Mikołaj³⁸, Jan *de Cerros*³⁹ i Jan Capra⁴⁰. Ponadto spotykamy w źródle siedem osób, z których każda jest opisana jako *polonus* lub *polanus*. Nie można zakładać, że siedmiu członków weneckiej rodziny patrycjusza Polani mogłoby mieszkać w genueńskiej Kaffie. Rodzina ta choć była starożytna i w poprzednich stuleciach dość wpływowa, ale wciąż niewystarczająco rozrodzona a jej związki z Morzem Czarnym są słabo udokumentowane. Teoretycznie te siedem osób mogło pochodzić z Poli na Istrii, ale jest to także mało prawdopodobne, więc sklasyfikowałem je jako Polaków i będziemy musieli dodać następujące siedem nazwisk do pozostałych ośmiu: Andrzej⁴¹, Jakub⁴², Marcin⁴³, Mikołaj⁴⁴, Piotr⁴⁵, Stańko⁴⁶ i Staon⁴⁷. Trzech z nich jest wyraźnie określonych jako żołnierze.

Czesi nie pojawiają się nigdzie we wczesnym okresie historii Kaffy i prawie nie pojawiają się (pod warunkiem potwierdzenia) w źródłach przed 1453 r. Istnieje kilka wyjątków, takich jak Jan de Boemia w 1381 r.⁴⁸ Pojawiają się jednak później w tym mieście. W 1461 r. spotykamy dwie osoby *de Bohemia*, Michał⁴⁹ and Mikuláš⁵⁰. Obaj są żołnierzami (*socii Caffie*), ale obaj są również magistri, tj. albo absolwentami uniwersytetów, albo wysoce doświadczonymi rzemieślnikami lub mistrzami, takimi jak eksperci od artylerii lub broni.

Bułgarzy w koloniach genueńskich są wymieniani od XIV wieku,⁵¹ często jako słudzy lub niewolnicy. *Caffa Massaria* 1381 wymienia Bułgarów⁵². W XV wieku Georgius Chaltari, grecki kupiec z Kandii (Kreta), mieszkający w Tanie, zatrudnił czternastoletniego bułgarskiego chłopca jako sługę na trzy lata, bez wynagrodzenia, tylko za wyżywienie i ubranie⁵³. Sługa ten był stanem zbliżony do niewolnika i faktycznie mógł nim być, ale w zakamuflowany sposób i z ograniczeniem czasowym.

³³ ASG, SG, MC 1461, 75r, 175r, 275r, 287v, 409r koniec/406v reg.

³⁴ ASG, SG, MC 1461, 71r, 139v, 139v bis, 174v, 242v, 286v, 407v koniec/408r reg.

³⁵ ASG, SG, MC 1461, 45r, 75r, 148r, 175r, 273r, 287v, 409r koniec/406v reg.

³⁶ ASG, SG, MC 1461, 45r, 75r, 148r, 175r, 273v, 287v, 409r koniec/406v reg.

³⁷ ASG, SG, MC 1461, 75r, 148r, 175r, 274r, 287v, 409r koniec/406v reg.

³⁸ ASG, SG, MC 1461, 287r, 409r end/406v reg, 409r koniec/406v reg bis.

³⁹ ASG, SG, MC 1461, 45r, 75r, 148r, 175r, 273r, 287v, 409r koniec/406v reg.

⁴⁰ ASG, SG, MC 1461, 75r, 148r, 175r, 274r, 287v, 409r koniec/406v reg.

⁴¹ ASG, SG, MC 1461, 139r, 156r.

⁴² ASG, SG, MC 1461, 40r, 156r, 175r, 262v.

⁴³ ASG, SG, MC 1461, 46v, 75r, 140v, 148r, 175r, 272v, 287r, 406v koniec/409r reg, 409r koniec/406v reg.

⁴⁴ ASG, SG, MC 1461, 45v.

⁴⁵ ASG, SG, MC 1461, 164v, 174v, 269v, 287r.

⁴⁶ ASG, SG, MC 1461, 409r koniec/406v reg.

⁴⁷ ASG, SG, MC 1461, 45r, 75r, 148r, 175r, 272v, 287r.

⁴⁸ ASG, SG, MC 1381, 100v.

⁴⁹ ASG, SG, MC 1461, 155v, 174v, 227v, 227v bis, 260v, 287r, 408v koniec/407r reg.

⁵⁰ ASG, SG, MC 1461, 38r, 40v, 62r, 70r, 90r, 90r bis, 139v, 139v bis, 148r, 174r, 181r, 181r bis, 222r, 227v, 265r, 286r, 406v koniec/409r reg, 407r koniec/408v reg.

⁵¹ ASG, SG, MC 1381, f. 82r.

⁵² А. Л. Пономарев, *Население и территория Каффы по данным массарии – бухгалтерской книги казначейства за 1381 – 1382 гг.*, „Причерноморье в средние века” 4 (2000), с. 356.

⁵³ Archivio di Stato di Venezia, Cancelleria Inferiore, 121, notaio Donato a Mano, No. 17, 9/V/1414; S. P. Karpov, *Mixed Marriages in a Polyethnic Society: A Case Study of Tana, Fourteenth to Fifteenth Centuries*, [w:] *Tolerance and Repression in the Middle Ages. In memory of Lenos Mavrommatis. International Symposium 10, Athens, Nov. 1998, Athens 2002*, p. 210.

Podsumowując, można powiedzieć, że kolonie genueńskie nad Morzem Czarnym przeżywały znaczne trudności w obliczu zagrożenia tatarskiego, a zwłaszcza otomańskiego przez cały XV wiek, a zwłaszcza po upadku Konstantynopola i zamknięciu Bosforu. W XV wieku Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie stały się ważnymi aktorami politycznymi na obszarze Europy Wschodniej, a także w północnej części Morza Czarnego, gdzie znajdowały się kolonie genueńskie. Witold Wielki, Świdrygiełło i Zygmunt Kiejstutowicz, a także Władysław II Jagiełło, Władysław III Warneńczyk i Kazimierz IV Jagiellończyk byli ważnymi decydentami, próbującymi wpływać na lokalną politykę, a czasem nawet próbowali ustanowić zwierzchnictwo nad Kaffą i innymi koloniami genueńskimi (Kazimierz IV Jagiellończyk – z powodzeniem). Te zmiany ustrojowe, którym towarzyszyły wydarzenia z 1453 r., wraz z zamknięciem cieśnin i rosnącą trudnością transportu morskiego, zwiększyły znaczenie szlaków lądowych z Morza Śródziemnego do Morza Czarnego przez Europę Środkową i Wschodnią oraz w szczególności przez Polskę. Spowodowało to napływ ludności polskiej do Kaffy, co doskonale można prześledzić na podstawie archiwalnych dokumentów Genui z lat 1453-1475.

REFERENCES - BIBLIOGRAFIA

Sources:

Archivio di Stato di Genova, San Giorgio, Sala 34, N 590, Massaria Caffae, 1225 – 1226, 1226bis, 1227 – 1244.

Archivio di Stato di Venezia, Cancelleria Inferior, Notai, 121, notaio Donato a Mano, No. 17, 9/V/1414.

Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281-1290), Académie Roumaine. Etudes et Recherches 2, ed. G. I. Brătianu, Bucharest 1927.

Studies:

Agosto A., *Orientamento sulle fonti documentarie dell'Archivio di Stato di Genova per la storia dei Genovesi nella Russia meridionale*, [w:] *Cinquant'anni di storiografia italiana e sovietica. Gli insediamenti genovesi nel Mar Nero*, Genoa 1982.

Airaldi G., *Studi e documenti su Genova e Oltremare*. Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pistarino 19, Genoa 1974.

Andreescu Ș., *Trois actes des Archives de Gênes concernant l'histoire de la Mer Noire au XVe siècle*, "Revue des études sud-est européennes" 21/1 (1983), p. 31-32.

Balard M., *La Romanie Génoise (XIIe – début de XVe siècle)*, Genoa - Rome 1978. (Atti della Società Ligure di Storia Patria 18 (92) / Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 235).

Gašiorczyk P.K., *Śródziemnomorska przestrzeń transportowa i komunikacyjna w aspekcie angielskiej obecności na Morzu Śródziemnym w latach 1453-1538* (praca doktorska), Kraków 2018.

Hryszko R., *Z Genui nad Morze Czarne*, Kraków 2004.

Karpov S. P., *Mixed Marriages in a Polyethnic Society: A Case Study of Tana, Fourteenth to Fifteenth Centuries*, [w:] *Tolerance and Repression in the Middle Ages. In memory of Lenos Mavrommatis. International Symposium 10, Athens, Nov. 1998, Athens 2002*, p. 207 – 214.

Khvalkov E., *The colonies of Genoa in the Black Sea region: evolution and transformation*, New York - London 2018.

Musso G.-G., *Note d'Archivio sul Banco di San Giorgio*, "Atti della Società Ligure di Storia Patria. Nuova Serie" 2 (1964), p. 292-302.

Musso G.-G., *Note d'Archivio sulla "Massaria" di Caffa*, "Studi Genuensi" 5 (1964/1965), p. 62-98.

Pistarino G., *I Gin dell'Oltremare*, Genoa 1988.

Tardy L., *Kaukázusi Magyar tükör (Körösi Csoma Kiskönyvtár 20)*, Budapest 1988.

Thiriet F., *La Romanie vénitienne au moyen âge*, Paris 1959.

Карпов С.П., *Налогообложение итальянской торговли и объем товарооборота в городах Южного и Юго-Восточного Причерноморья (XIV - середина XV в.)*, „Византийский временник” 47 (1986), с. 17 – 23.

Карпов С.П., *Работорговля в Южном Причерноморье в первой половине XV в. (преимущественно по данным массарий Каффы)*, „Византийский временник” 46 (1986), с. 139 – 145.

Карпов С.П., *Итальянские морские республики и Южное Причерноморье в XIII-XV вв.: Проблемы торговли*, Москва 1990.

Пономарев А.Л., *Население и территория Каффы по данным массарии – бухгалтерской книги казначейства за 1381 – 1382 гг.*, „Причерноморье в средние века” 4 (2000).

Пономарев А.Л., *Путеводитель по рукописи массарии Каффы 1374 г. Liber massariae Caffae tempore regiminis egregii viri domini Iulliani de Castro consulis Caffae MCCCCLXXIV nunc indicatus et a pluribus mendis purgatus*, „Причерноморье в средние века” 6 (2005), с. 43 – 138.

